

Alicja Z. Nowak

DOI 10.15290/sw.2017.17.25

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych
Katedra Ukrainoznawstwa
tel. + 48 12 6341680
e-mail: alicja.z.nowak@uj.edu.pl

O grzechu pijaństwa w ruskich naukach dla kapłanów (metropolia kijowska od XI do pocz. XVIII w.)

Słowa kluczowe: pijaństwo, grzech, kapłan, nauka

W jednej z najstarszych znanych drukowanych ruskich nauk dotyczących sakramentów (Wilno ok. 1617/1618), w dziele o pokucie czytamy, że grzechy główne to te, z których niczym z „korzenia” wyrastają pozostałe przewinięcia: „А и(ж) з грѣховъ седми помененыхъ, яко з тыхъ которые суть головными на(з)ваные, вси иные грѣхи, такъ власне яко о(т) корени вѣтвѣіе походя(т)” [*Наука*, 54]¹. W podobny sposób definiowały grzech główny – przyczynę pobudzającą do rozmaitych wykroczeń, katolickie (w tym także bazylikańskie) [Derdziuk 1996, 155]² oraz prawosławne źródła.

XVII w. moralisci wskazywali nieumiarkowanie w jedzeniu i piciu jako źródło wielu groźnych dla duszy grzechów. Innocenty Gizel określał te grzechy „owocami, a autor *Nauki o sakramencie pokuty* – „córkami obżarstwa”. Stosując różne wersje językowe wskazywali następujące pochodne omawianego grzechu: przytępienie umysłowe (*притупленіе рyzума, помрачєніє*

¹ Na temat rozbieżności w datowaniu, ustaleniu autorstwa i wydawcy tej nauki por. M. Корзо [2014, 90–91].

² Obżarstwo i nieumiarkowanie w piciu było nazywane grzechem głównym, przeciw cnotcie kardynalnej umiarkowania/trzeźwości [Derdziuk 1996, 165].

ума), bezmyślną wesołość (*безчинное веселіе, прожня радость*), wielomówstwo (*многоглаголаніе, велемовство*), błazenadę (*безчинное кощунство, жарты*), cielesną nieczystość (*тѣлесное оскверненіе, распаленіе на вшетенчество, нечистость коли который есть албо пье(т) ажъ до скине(н)я*), lenistwo i opieszałość (*лѣнливство, нераденіе*)” [Гізіель 2009, 157–158; (Гізіель) 2012, 506–507; *Наука* ok. 1617/1618, 56]³.

Pierwsze systematyczne próby kategoryzacji grzechów na gruncie prawosławnej kultury w Rzeczypospolitej podjęto pod wpływem chrześcijańskiego Zachodu w dobie odrodzenia cerkiewnego. Jednym z najwcześniejszych przykładów takiego ujęcia w tekstach wydanych drukiem może posłużyć cytowana wyżej wileńska nauka oraz wstęp do *Номоканону* kijowskiego z 1629 r., w którym metropolita kijowski Piotr Mohyla wprowadził rozróżnienie grzechów uczynkowych m.in. na duchowe i cielesne, które czynią nieczystym ciało, tak jak w przypadku pijaństwa [Могила 1989, 9]⁴. Wedle zaproponowanych w przedmowie innych definicji jest ono również grzechem „zewnętrznym”, bowiem do tej kategorii należą uczynki sprzeciwiające się prawu i woli Bożej, jawne, niosące zgorszenie i w konsekwencji powodujące upadek w grzech drugiego człowieka. Jest to też według innego zaszeregowania tzw. grzech „własny”, gdyż sami grzeszymy i „cudzy” ponieważ nie przeciwstawiamy się grzechowi bliźniego [Могила 1989, 9]. Są to charakterystyki szczególnie celnie opisujące rozmiar spustoszeń, które czyni opilstwo, jeśli dotyczy kapłana – sługi ołtarza i słowa.

W XVII w. wieku powstały również pierwsze uwzględniające tę systematyzację katechizmy. Wzorem katolickich prac grzechy dzielono w nich na śmiertelne i powszednie, obżarstwo, a zatem także pijaństwo, jako jeden z siedmiu grzechów głównych należało do tej pierwszej kategorii [Могила 1898, 457–458]. W miarę rozwoju teologii moralnej pojawiły się poradniki dla spowiedników, zalecające, by ocena sumień przebiegała nie tylko według list zaszeregowujących dany grzech, ale i z uwzględnieniem czynni-

³ W wielu katolickich, w tym bazylikańskich podręcznikach, opis konsekwencji tego grzechu jest zbliżony, zgadza się również liczba wspomnianych „owoców”: „tępota umysłu, i nieposobność do modlitwy i nauki, płocha wesołość skłaniająca do nieprzystojnych żartów i śpiewów, wielomówstwo używające niepotrzebnych słów, błazenstwo, czyli zachowanie powodujące śmieszność i wzbudzające litość, oraz zachowania nieprzystojne w postaci wymiotów i aktów nieczystości” [Derdziuk 1996, 167]. Badacz omawia, co prawda prace teologów osiemnastowiecznych, ale powyższe schematy musiałyby być sformowane już w poprzednim stuleciach, a zatem moralisci katolicy i prawosławni czerpali z podobnych źródeł; O katolickich źródłach zapożyczeń w traktacie Gizela, por. M.A. Копцо [2010, 167–262].

⁴ Mohyla wyszczególniał grzechy śmiertelne i uczynkowe, ale dzielił je także według innych kryteriów m.in. na uczynione z woli, i bez woli, przeciw sumieniu itd.

ków, takich jak np. okoliczności popełnienia czynu. W ten sposób ustalano prawdziwą rangę i „ciężar” grzechów⁵. Jednym z takich istotnych czynników wpływających na rangę grzechu był status osoby popełniającej dany czyn. W *Nauce* czytamy np. że ten sam grzech popełniony przez osobę duchowną jest znacznie cięższy niż w przypadku osoby świeckiej: „Особа которая грешит(т), если бовемъ есть духовная албо законная, тогда болей грешит(т), ни(ж) свецкая, и тымъ еще болшь, и(м) в болшомъ есть степени пос(ве)щенія, хочъ бы грехъ обадва един пополнили” [*Наука* ok. 1617/1618, 60].

Najwięcej uwagi poświęcił temu problemowi Innocenty Gizel w części hamartiologicznej obszernego i zarazem pierwszego w kulturze ukraińskiej traktatu dotyczącego teologii moralnej. W *Pokoju z Bogiem człowiekowi* dzielił obżarstwo (*чрѣвоугодіє*) na dwie odmiany: objadanie (*обяденіє*) i opilstwo (*пьянство*)” [Гизель 2009, 154]. Podobnie jak katolicyści moralisci uznawał, że dobrowolne i świadome pozbawienie się rozumu z użyciem alkoholu jest grzechem śmiertelnym [Derdziuk 1996, 165; Гизель 2009, 270]. Wymienił jednak również czynniki powodujące, że pijaństwo można było zaszeregować do grzechów powszednich. Miało to miejsce wówczas, gdy człowiek nie tracił w zupełności władzy nad umysłem, upił się, jak niegdyś Noe, nie znając wcześniej skutków tego czynu, lub zastosował alkohol w celach kuracyjnych, nie znając innego sposobu na poratowanie zdrowia [Гизель 2009, 155–156]. Zasada obowiązywała wszakże pod warunkiem, że człowiek nie popełnił pod wpływem trunku innych śmiertelnych grzechów. Zdaniem kijowskiego teologa grzechy wcześniej nieplanowane czy spodziewane, np. zabójstwo, które popełniono w wyniku pijatyki, nie powinno być przez spowiednika uważane za osobny grzech w sumieniu (abstrahując od odpowiedzialności prawnej). Jeśli jednak ktoś jest świadom zmian w osobowości, które następują w nim w wyniku spożycia alkoholu, to wówczas okoliczność łagodząca nie występuje, będzie za czyn sądzony osobno, taka pijatyka bowiem „грѣхомъ есть смертнымъ по писанному: *Піаници Црствія Бжїя не насльдятъ*” [Гизель 2009, 157].

⁵ Intuicja spowiednicza w tym zakresie wyprzedziła oficjalne ustalenia w dziełach teologicznych czy zarządzeniach dyscyplinarnych, czego świadectwem są pisma Ojców Kościoła, ustalenia soborów. Np. Jan Chryzostom stwierdził, że rozumienie istoty zła i zarazem jego czynienie zwiększa winę grzesznika, por. np. [*Иже въ стыхъ* 1614, 207–308]; por. także 102 kanon *in Trullo*, [*Kanony* 2000, 107]. Przykładem z ruskiego gruntu może posłużyć komentarz metropolity Cypriana (XIV w.), który pisząc o pewnym grzechu, twierdził, że ten sam grzech popełniony z niedbalstwa jest cięższy niż z braku wiedzy, por. Митр. Киприан [1861, 136–137].

Tak szczegółowe opisy grzechów i ich systematyczna selekcja: podział na grupy i kategorie, szczegółowe definicje z użyciem odpowiedniej terminologii, pojawiły się w drukowanych źródłach w metropolii kijowskiej dopiero w XVII w. pod wpływem teologii moralnej zachodniej, bowiem tam stała się ona osobną dziedziną teologii w XVI w. Niemniej jednak sam problem pijaństwa jest ponadczasowy, a sposób, w jaki ujmowali kwestie hamartologiczne nauczyciele czasów Rusi Kijowskiej był w istocie zbliżony. Działo się tak dlatego, że podobne skutki nadmiernego spożywania pokarmów i trunków wskazywali apostołowie i Ojcowie Kościoła, a wśród nich Jan Klimak (VII w.) – synajski opat. Jego popularna na Rusi *Lestwica czyli Drabina do rajju*⁶ [Thomson 1999, 112–113] w sekcji poświęconej walce z grzechem nieumiarkowania w jedzeniu i picciu zawiera tezę, że obżarstwo stanowi przyczynę wszelkich upadków i naruszeń dyscypliny życia mniszego, nazywa je „bramą namiętności” wiodącą do wielu grzechów. Przytoczona lista przewinień zapewne była źródłem inspiracji dla późniejszych twórców:

Moim pierworodnym synem [obżarstwa] jest przydatna rozpusta, a drugim zatwardziałość serca, trzecim sen: morze myśli, fale brudu. Pochodzi ze mnie otchłań niepoznawalnych i niewysłowionych nieczystości. Moimi córkami są opieszałość, wielomówstwo, rozwiązłość języka, kpiarstwo, błażeństwo, spór, krnąbrne nieposłuszeństwo, niewrażliwość, zniewolenie, chępliwość, zuchwalstwo, upodobanie w świecie, a za nimi następują splugawiona modlitwa i niepokój myśli. Często też niespodziewane i nagle nieszczęśliwe zdarzenia, a z nimi obcuje beznadzieja, bardziej od nich wszystkich niebezpieczna. Walczy ze mną i nie ustępuje mi pamięć o upadkach; zawsze mnie nienawidzi myślenie o śmierci; ale bezwzględnie mnie zniweczyć nie może żaden z ludzi [Klimak 2011, 198; *Patrologia* vol. 88, 869D].

Warto podkreślić, że stanowiąca podstawę doktryny o siedmiu grzechach głównych lista ośmiu ciężkich przewinień powstała przy sporym udziale Wschodnich Ojców Kościoła⁷. Uważa się, że największy wkład w uporządkowanie listy najcięższy grzechów mieli Orygenes oraz Ewagriusz z Pontu (IV w.), który podsumował doświadczenia ascetyczne egipskich mnichów i wyszczególniając osiem głównych, złych myśli. W dziele *O praktyce* [ascetycznej] wymieniał kolejno: obżarstwo, nieczystość, chciwość, smutek, gniew, acedię (czyli obojętność, zniechęcenie, lenistwo), próżną chwałę i pychę [Śpidlik 2005, 317]. Zdaniem J. Delumeau ta klasyfikacja jest w za-

⁶ W Bułgarii i Serbii dzieło było tłumaczone w X–XI w., na Rusi najstarszy jego odpis pochodzi z XII w., choć cytowane było już w XI w. np. w *Izborniku Światosława*, na ten temat por. A. Jasiewicz [2011, 83–85]; por. także *Перекладна* [2014, 187].

⁷ Byli to m.in. autor *Didache*, Tertulian, św. Cyprian, św. Grzegorz, por. J. Delumeau [1994, 276].

mierzeniu hierarchiczna i wskazuje porządek w jakim należy zwalczać złą skłonność [1994, 276–277]. Listę rozpropagował na Wschodzie Jan Klimak we wspomnianym dziele, zaś na Zachodzie Jan Kasjan (V w.) i Grzegorz Wielki (VI–VII w.)⁸.

Problem z opilstwem znalazł swoje odzwierciedlenie w najstarszych zabytkach Rusi Kijowskiej, w których z niemiejszym zaangażowaniem niż w stuleciach późniejszych wskazywano następstwa popełniania tego grzechu. I tak w *Izborniku Światosława* z 1073 r. córkami pijaństwa nazwano rozpustę, zawiść i bałwochwalstwo⁹, a w wersji zabytku z 1076 r. chmiel i inne trunki były wskazywane jako źródło męskich namiętności¹⁰. W osobnej sekcji dzieła zatytułowanej *O Miodzie*, czytamy, że nadmierne spożycie alkoholu wywołuje duchowe zgorzknienie, wzbudzony zostaje gniew i skłonność do obmowy [Золоте 2002a, 402]. W tym samym stuleciu metropolita kijowski Jan II sformułował dyscyplinarne zasady, jedna z nich, 29. o grzesznych skutkach pijaństwa, również zawiera omówienie pochodnych opilstwa: „[...] пьянство много зла послѣдуетъ: невздержанье, нечистота, блудъ, хуление, нечистословье, да не реку злодѣянье, к симъ и болѣзнь тѣлесная” [Ioana 1880, kol. 17]. Bardzo szczegółową listę wykroczeń wywołanych nadmiernym spożyciem alkoholu skomponował biskup Grzegorz (XII w.). Znalazły się na niej m.in. zazdrość, oszustwo, kradzież, zawiść, gniew, a nawet skłonność do donoszenia:

Коли ви уп’єтеся, тоді ви блудите і стрибаєте, кричите, співаєте й танцюєте, і в дудки дудите, заздрите, п’єте засвіта, об’їдаєтеся й упиваєтеся, блюєте і обманюєте, злопам’ятствуєте, гніваєтеся, лаєтеся, хулите і сердитесь, море вам по коліна, смієтеся, крадете, б’єтеся і чините марнослів’я, про смерт не пам’ятаєте, спите багато, звинувачуєте і засуджуєте, божитеся і докоряєте, доносите... [Повчання мудрого 2002, 178]¹¹.

⁸ Za ich sprawą w VI–VII w. lista została skrócona do siedmiu pozycji, bowiem *pycha* i *próżna chwala* zostały połączone w jeden grzech i znalazły się na czele listy. Papież zamienił *acedię zazdrością*, a w obręb *smutku* włączył *duchowe lenistwo* [Delumeau 1994, 277]; Takie zestawienie siedmiu grzechów było znane na całym Zachodzie w XIII w. Na Wschodzie *zazdrość* zamieniła *smutek*, jako jego odmiana wywołana przez dobro, które spotyka innych ludzi [Špidlik 2005, 318–319].

⁹ Wypisy z tekstu por. hasło: *блудъ* [Срезневский 1893, 117].

¹⁰ Пор. пр. „Дѣлатель пьяница не обогатѣеть”, „Медь и жены отворять разоумьныя...”, „Бѣгай пьянства и отъ печалии жития сего [...]”, „Паче же всего достоить чѣлкоу въздржати ся отъ бесѣдъ женскихъ и срамыныхъ словесъ, медь бо и жены отъвраштяють и сьмыслыныя”, cyt. za: *Золоте* [2002a; 392, 416, 417].

¹¹ Spis wykroczeń jest podobny do katolickich zestawień opisanych przez A. Derdziuka, ale od nich bogatszy, por. cytaty w przypisie 3.

Adresatem licznych przestróg przed pijaństwem było duchowieństwo. Przykładowo do *Izbornika Światosława* (1076 r.) włączono *Pouczenie dla kapłanów* przypisywane Janowi Złotoustemu o incipicie „Паки же ты превитер Христов...”. Spożywanie alkoholu zostało w nim potraktowane jako profanacja modlitwy i pozostawało, zdaniem autora nauki, w rażącej sprzeczności z powołaniem kapłana – ziemskiego anioła [Иоанн Златоуст 2002a, 411, 413]¹². Kazanie prawdopodobnie uznawano za wartościowe źródło wiedzy dla *jerejów* i dlatego zostało umieszczone również w składzie *Księgi Kormczej*¹³. Wydrukowano je w nieco odmiennej wersji językowej w 1712 r. w składzie pracy *Dialogizm duchowy* w sporej części poświęconej posłudze ołtarza. Autor dzieła Warlaama Golenkowski uczynił zeń przedmowę dzieła i nawołując słowami Chryzostoma kapłanów – „cielesnych serafinów” do cnotliwego życia i wystrzegania się wymienionych grzechów, szczególnie akcent postawił na problemie pijaństwa: „[...] служителю Хр̄стовъ **хранися от питія**, серафимъ бо еси плотяный, и нелѣпно ти естъ прилѣжати **питію**, к сему же еше и любоимѣнню, гордости, осужденію, славохотію, и гнѣву и блудным помышленіамъ” [Голенковский 1714, 5].

Napomnienia dotyczące nieumiarkowania w jedzeniu i picciu, a także nieprzystojnych gier i zabaw stanowiły stałe miejsce pouczeń w czasach średniowiecza. Wymienione grzechy popełniane przez nie w pełni schryścianizowanych wiernych, ale także przez osoby duchowne były przedmiotem troski kościelnych hierarchów żyjących w pierwszych stuleciach po przyjęciu chrześcijaństwa [Podskalsky 2000, 265]. Dlatego problem pijaństwa był omawiany przez większość staroruskich kaznodziejów piętnujących pogańskie relikty¹⁴.

Przykładem służy bardzo popularna przez wiele stuleci egzorta przypisywana Teodozemu Pieczerskiemu, a także Janowi Złotoustemu zatytułowana, jako napomnienie lub pouczenie do syna duchowego. Niemal w całości wypełniała ją lista duchowych i materialnych spustoszeń, które są wynikiem nadużywania alkoholu¹⁵. Z imieniem świętego pieczarnika związane są

¹² W antologii znajduje się tekst oryginału wraz z równoległym tłumaczeniem na jęz. ukr.

¹³ Przykładowo występuje ono z tytułem *Иоанна Златоустаго наказаніе всякому попову*, m.in. w składzie rękopiśmiennego *Нотоканону* z XVII w. (I ćwierćwiecze), na kartach 399v–400v, por. Biblioteka Narodowa (Ак 2736, mf 15349). Jest także w: *Kormczej* z końca XVI w. (k. 414v–415v), por. [Кирилични 2007, 264, nr 202]; w *Kormczej* (XV w.) z Biblioteki Jagiellońskiej (Ак 71/1952) na s. 360–361, por. Я.Н. Цапов [1976, 147].

¹⁴ Badacz zauważył, że podejmowane były próby układania antologii tekstów staroruskich pod kątem tematycznym, np. o zwyczajach pogańskich, przykłady por. [Podskalsky 2000, 357, przypis 1149].

¹⁵ Pouczenie zachowało się w jednej z redakcji *Szmaragdu* i w *Zlatouście*. W tym pierw-

także: *Pouczenie o karach Bożych*, którego część pierwsza dotyczyła pogańskich zabobonów: kuglarzy, gry na gęślach i obchodzenia rusalii¹⁶, a druga – pijaństwa oraz *Pouczenie św. Pankracego*, w którym w ostrych słowach piętnowane są skutki opilstwa [Podskalsky 2000, 135–136]. W kolejnym studium problem stał się przedmiotem rozważań białogrodzkiego biskupa Grzegorza (1186–1193). Jego pouczenie w całości skupione było na pijaństwie, które musiało dotyczyć szerokiego kręgu odbiorców, skoro pierwsze słowa władcy skierował do: mężczyzn i kobiet, osób świeckich i duchownych: mnichów, popów; a także do biednych i bogatych mieszkańców Rusi, tak stałych, jak i cudzoziemców¹⁷. Podobnie jak autor kazania o *Karach Bożych* przypominał on młodym chrześcijanom, że trunki Bóg podarował ludziom dla radości, nie pijatyki.

Припиніть, брати, прокляту п'ятику, бо на раддість нам дав Бог трунки, а також у потрібний час, а не на п'ятику [Повчання мудрого 2002, 178].

„[...] ино бо піанство есть злое, а ино питье в мѣру, и в законъ, и в подобно время, и въ славу Божию [О казняхъ 1973, 86].

Obaj moralіści nawoływali do zarzucenia alkoholu w święta, kiedy to należy głosić chwałę Bożą modlitwą i trzeźwym umysłem, nie zaś oddawać duszę diabłu.

І кажете: *Тоді тільки свято гарне, якщо на кілька днів ми нап'ємося!* Подумайте самі, що кажете: адже, відволікаючись від свята, дияволу ви догоджаєте! Як зачерствив сатана вашу душу! Але для чого так багато я говорю? Розкайтеся! Відмовитися від таких веселощів, що велять напиватися на свята, і заплачте, каючись за ваші надмірности, бо закрийся царство небесне [Повчання мудрого 2002, 178].

На праздники же великія пировъ не творити, піанства бѣгати, испити мало и блюсти душа своа, и стеречи часа, в онѣже Богу молитися трезвымъ умомъ, а не п'янимъ, якоже Петръ Апостоль рече: *братія, будите трезви, якоже спустатъ вашъ діаволь ищеть піаныхъ, да я пожретъ* [О казняхъ 1973, 85].

szym zbiorze z tytułem: *Послание нѣкоего отца къ сыну духовному (отъ словесъ Іоанна Златоуста)*, w drugim: *Въ среду сыропустныхъ недѣли поучение отца духовнаго къ сыну духовному*. Fragmenty tego przypomnienia stały się także częścią innych znanych tekstów dotyczących problemu, więcej na ten temat por. С.И. Смирнов [1898, 2–4].

¹⁶ Tekst pouczenia *О казняхъ Божиихъ* będziemy cytować z wersji zachowanej w *Torze-stwienniku* (Muzeum Rumiancewa) przedrukowanej w drugim wydaniu pracy: Я. Левицький [1973, 83–86]; Pierwsza część pouczenia została niedawno wydana w wersji ukraińskojęzycznej: [Про кару 2002a, 321–323].

¹⁷ Biskup wylicza adresatów w pierwszych słowach kazania. Tekst w tłumaczeniu na współczesny język ukraiński por. [Повчання мудрого 2002, 176–178].

W XII wieku powstało również pouczenie *o nadmiernej pijatyce*. Miało ono należeć pióru ihumena nowogrodzkiego Mojżesza, który uczył umiarkowania w korzystaniu z Bożych dobrodziejstw: snu, pożywienia, napojów i zawstydział człowieka porównując go do zwierzęcia częstokroć rozumniejszego w dozowaniu owych przyjemności¹⁸.

W okresie Rusi Kijowskiej znanych było także wiele nauk przypisywanych Ojcom Kościoła. Te przypisywane Janowi Złotoustemu zostały omówione wyżej, inne dwa kazania pseudo-Bazylego również dotyczyły opilstwa. Jedno z nich przedstawiało objawienie Bogurodzicy, której Bazyli miał złożyć obietnicę wstrzeźliwości od alkoholu, gdyż ten rujnuje ciało, godność, szczęście i nadzieję na zbawienie [Podskalsky 2000, 360]. Drugie kazanie wyznaczało miarę trzech kielichów wina dla chrześcijanina, siódmy, według moralisty, wywoływał gniew Boży, ponieważ otumaniony alkoholem człowiek tracił nad swym ciałem i duchem panowanie, tym samym władzę przekazując szatanowi, i stając się zdolnym do czynów haniebnych (kazirodztwo, morderstwo). Pouczenie zawiera także przestrogi przed profanowaniem modlitwy i zakaz śpiewania pieśni kościelnych (*troparionów*) jak biesiadnych poza świątynią i w stanie po spożyciu alkoholu [Podskalsky 2000, 359]¹⁹.

Szczegółową listę ciężkich grzechów, w tym nieumiarkowania w picciu zawierają także trzynastowieczne kazania Serapiona biskupa Włodziemierza²⁰. W skład *Nomokanonu* niekiedy wchodziły czternastowieczne pouczenia metropolity Piotra Rateńskiego. Także on przestrzegał przed pijaństwem i udziałem w biesiadach osoby duchowne i ludzi świeckich. Ponadto kapłanom przypominał zakaz spożywania wina przy posiłku w szatach liturgicznych:

[...] пьянства лишайтесь и лишнехъ пиров, коли бываеъ говѣино, тогда бы лишнихъ пировъ не было, а вы, священнии чинъ въка сего, лишайтесь пьянства въ говѣино, а который священникъ учнетъ пити до обѣда, ино быти ему без ризъ, да предстоить въ церкви ко всякому правилу церковному [Почуеніе смиренного 1862, 186].

Wiele pouczeń i dokumentów kościelnych dotyczących pijaństwa kierowano bezpośrednio do przedstawicieli stanu duchownego. Kwestia mo-

¹⁸ Na temat problemów z atrybucją obu dwunastowiecznych tekstów (Grzegorza i Mojżesza) i o dostępnych wydaniach pisze G. Podskalsky [2000, 349–350]; Tekst w tłumaczeniu na współczesny język ukraiński por. *Повчання Мойсея* [2002, 175].

¹⁹ Podskalsky pisze, że to pouczenie uchodziło niegdyś za utwór Teodozjusza Pieczerskiego, por. [2000, 360 przyp. 1156].

²⁰ Tekst pięciu kazań Serapiona wydał wraz z opracowaniem E. Пѣтухов [1888]. Krótki komentarz do kazań, por. [Podskalsky 2000, 153].

ralności kleru była regulowana prawem kościelnym, a hierarchowie młodej wspólnoty chrześcijańskiej na Rusi reagowali na nadużycia w tym obszarze: poddając je dyskusji synodalnej i opracowując zarządzenia w formie obowiązujących dyscyplinarnych zasad.

Pierwszym zabytkiem o charakterze kanonicznym na Rusi były *Reguły* metropolity Jana II (1080–1089). Trzynaście spośród trzydziestu czterech zasad dotyczyło hierarchów, duchowieństwa świeckiego i mnichów, ich praw, obowiązków i sposobu życia. Trzy zasady (24., 29., 34.) skupione były wyłącznie na grzechu obżarstwa, pijaństwa i ucztowania ze śpiewem i gramami [Ioana 1880, kol. 13–14, 16–18, 20]²¹. Ten zabytek szybko stał się częścią *Księgi Kormcezej*, tym samym zyskując autorytet prawny, kanoniczny dla Kościoła na Rusi [Podskalsky 2000, 265, przyp. 810]²².

Zachowała się także dwunastowieczna mowa nowogrodzkiego arcybiskupa Eliasza zawierająca m.in. dyscyplinarny nakaz kapłańskiej trzeźwości, co zostało omówione w kontekście pasterskiego zobowiązania do wcielania ideału życia chrześcijańskiego, dawania świadectwa wiernym [Podskalsky 2000, 369–270]²³.

Najważniejszym dokumentem powstałym w tym okresie były reguły prowincjalnego synodu włodzimierskiego z 1273 r. Również one zostały wpisane w *Nomokanon* i były obowiązującym dokumentem prawnym. Potwierdzono w nim obecną już w 34. regule metropolity Jana decyzję o złożeniu z urzędu tych kapłanów, którzy często nadużywają alkoholu, a jednocześnie nie żałując swego postępowania odrzucają sakrament pokuty²⁴. Srogie kary wynikały z poziomu moralnego duchowieństwa. A źródło to wystawia nienajlepsze świadectwo ich obyczajom, wspomina się bowiem liczne przypadki zaniedbywania wiernych, zwłaszcza w okresie od niedzieli palmowej do wszystkich świąt, kiedy to księża mieli oddawać się zabawom i pijaćkom. Zgodnie z przywołanym przez metropolitę Cyryla III(II)²⁵ 42. ka-

²¹ W zasadzie 29. czytamy o grzechach wywołanych pijaństwem: „Подобаєт сихъ всею силою възюрнати епископомъ, научаючи яко пьянству злу царства Божия лишаться, яко пьянство много зла послѣдуетъ [...]” [Ioana 1880, kol. 17].

²² Por. np. *Nomokanon* z początku XVII w. w zbiorach Biblioteki Narodowej (Акс 2736, mf 15349), k. 379–391.

²³ Reguły Cyryla znajdują się we wskazanym w przyp. 22 *Nomokanonie* na s. 391–396.

²⁴ W 34. regule Jana: „А иже поставлени иерѣеве оупиватися имуть, въ отлучение вложити, да покорившися закону Господню пьянства отлучатся, аще ли не лишатся пьянства, изврещи я” [Ioana 1880, kol. 20].

²⁵ Spora część badaczy nadal uważa, że był to drugi metropolita o tym imieniu. Traktują oni jako legendę doniesienia Zachariasza Kopysteńskiego (XVII w.) o *potmianniku* Soboru św. Sofii w Kijowie, uwzględniającym imię dotąd nie uwzględnianego w rachubach metropolity Cyryla z Grecji (XI w.).

nonem apostolskim, tacy trwający uporczywie w grzechu *jereje*, podlegają karze pozbawienia godności kapłańskiej²⁶:

Понеже увѣдѣхомъ въ тѣхъ же странахъ неродство творяще, бещинѣ святительско, оупивающесе безъ мѣры въ святыя пречистыя дньи постеныя, от свѣтлѣя недѣлѣ верьбныя до всѣхъ святыхъ, яко не быти божествьному приношению, ни божествьнаго крщения до всѣхъ святыхъ. Ми же послѣдствоуемъ божествьнымъ правиломъ, глаголють бо, *попъ оупиваяся, да останеся, ми да извержетсяся*. Мы же заповѣдаемъ преподобнымъ епископомъ, аще не покаеться, повелѣваемъ всѣхъ изврьщи. Лоуче бо единъ достойныхъ слоужа, неже тысяща беззаконьнъ [*Правило Кирила* 1880, kol. 97–98].

Problem z pijącymi mnichami i popami został również uwzględniony w *Ustawie* kniazia Jarosława, gdzie ustanowiono, że podlegają oni sądowi duchownemu²⁷. Kilka stuleci później zasadę usuwania z urzędu krnąbrnych księży odświeżył także metropolita Józef Sołtan. Zgodnie z ustaleniami zwołanego przezeń synodu wileńskiego z 1509 r. pijaństwo *jereja* było jednym z powodów, dla których można było odebrać mu cerkiew²⁸. Reguły wspomnianego hierarchy zostały wydane w 1614 r. we Lwowie przez środowisko brackie działające na rzecz odnowy religijnej w metropolii kijowskiej. Niektóre egzemplarze tej broszury zostały doszyte do wydanego w tym samym roku i wydawnictwie *Dialogu o kapłaństwie* Jana Złotoustego – dzieła ważnego dla przedstawicieli stanu duchownego.

W średniowiecznych pouczeniach kierowanych wyłącznie do duchowieństwa grzechy takie jak nienawiść, gniew czy pijaństwo zostały szeroko omówione. Nauki biskupie docierały do kleru parafialnego głównie dwiema drogami. Były to pouczenia wygłaszane przez władkę w trakcie synodu, lub też zbliżone do nich w treści nauki pokonsekuracyjne, które nowo wyświęcony kapłan dostawał w formie pisma okólnego przed odjazdem do wyznaczonej parafii²⁹. Pouczenia tworzone dla przedstawicieli stanu du-

²⁶ Kanon Apostolski 42. brzmi: „Biskup, prezbiter lub diakon, który gra w kości i oddaje się pijaństwu, niechaj zaniecha tego procederu albo zostanie złożony z urzędu” [*Constitutiones* 2007, 282]; [*Kanony* 2000, 21].

²⁷ Omówienie i różne wersje *ustawu* por. Я.Н. Шапов [1972, 85–139]. Wspomniana zasada najczęściej występuje w *ustawie* z nr 35.

²⁸ Metropolita pisał w dokumencie synodalnym, że osoby świeckie nie mogą zabierać cerkwi kapłanom czy ihumenom bez zgody biskupiej i bez udowodnionej w trakcie synodu diecezjalnego winy osoby duchowej. Określone w prawie cerkiewnym powody odebrania świątyni to: zaniechanie domu, Służby Bożej i pijaństwo kapłana, którego należy czasowo odsunąć od posługi, a jeśli się nie pokaja, złożyć z urzędu [Сольтан 1878, 12–13].

²⁹ Często chirotonia odbywała się w trakcie synodu, nauki te posiadają zbliżoną treść o charakterze dyscyplinarnym i etyczno-moralnym, por. A.Z. Nowak [2014, 185, przyp. 35].

chownego zawierały obecne także w niektórych omówionych wcześniej regulach dyscyplinarnych i kazaniach zestawienia ciężkich grzechów, których należało się wystrzegać. W bardzo popularnym przez wiele stuleci trzynastowiecznym synodalnym tekście przypisywanym metropolicie Cyrylowi III(II) czytamy:

Отселѣ блудѣтеся всякого грѣха и не работайте плоти. Отверзите от себе пьянство и объяденье, лишитесь тяжь и сваровь, вражды, хулы на друга, сквернаго рѣзоиманья и порукъ, гордости и многорѣчья, мерзости и ярости, клятвы лжа, скупости, немилосердья зависти и ненависти, лъсти и лукавства [*Епископское* 1880, kol. 118]³⁰.

W tym samym tekście została umieszczona informacja o konieczności złożenia z urzędu tych jerejów, którzy „utopili duszę w grzechach i pijaństwie” [*Епископское* 1880, kol. 115]. Podobnie listy grzechów zawierają teksty pokonsekuracyjne, które prawdopodobnie pełniły rolę podręcznego poradnika-informatora dla niedoświadczonych księży. Nazywano je niekiedy *chirotoniami* i zalecano je wykorzystywać w cotygodniowym rachunku sumienia. W jednej z takich nauk zestawienie przewinień ujęte zostało w formę napomnienia kierowanego przez biskupa udzielającego święceń do nowego kapłana:

Не bądź błазнем, ani figlarzem, ani w mowie nieprzyzwoity, nie bądź pyszny, wyniosły, ni gniewny, ni zapalczywy, ani rozwiązły, bezwstydney, ani pijanica, ani wesółych uczt sam nie inicjuj i innym zabraniaj, nie bądź lichwiarzem i odsetek nie przyjmuj [tłum. A.Z. Nowak]³¹.

W rękopiśmiennych ruskich trebnikach (XV–XVII w.) tę rolę tekstów chirotonii potwierdzają zawarte w opisie porządku udzielania sakramentu spowiedzi pytania od spowiednika do penitenta oraz tzw. *ponowlenija* czyli listy grzechów wypowiedane przez czyniącego pokutę. Wersje tych zestawień przeznaczone dla kapłana obfitują w opisy grzechów wywołanych pijaństwem, które często jest ukazywane jako początek pozostałych przewinień i poważnych naruszeń moralności i dyscypliny życia konsekrowanego³².

³⁰ Por. także *Правило Кирила* [1880, 91].

³¹ „Не боуди кощюньникъ, ни игрецъ, ни срамословьникъ, ни боуди, ни градъ, ни величавъ, ни гнѣвливъ, ни яръ, ни напраснѣ, ни бестоуднѣ, ни пьяница, ни складъ пировыхъ творя, нѣ инѣмъ възбраняй, ни рѣзоимѣцъ, накладъ не емли”, [*Святительское* 1880, kol. 103–104]; por. także [*Поучение смиренного* 1861, 725].

³² W pytaniach z artykułu: *Вопрос игуменом и сщениоинокомъ з рѣкор. Trebnika* (XVI w.): „Не престоупил ли сщньства своего и поученія сѣльских и хиротоній или

Zabytki powstałe w okresie średniowiecza znane były przez stulecia, wpisywano je w *Księgi Kormcze*, *Euchologiony*, zbiory kaznodziejskie i mieszanego typu (np. *Szmaragdy*, *Złatousty*, *Torżestwienniki* i inne). Szczególnie w składzie *Szmaragdu*, który był przeznaczony do użytku indywidualnego znajdowało się sporo dydaktycznych nauk, dotyczących zasad zachowania w cerkwi i innych norm, które powinni zachowywać duchowni [Simi 2009, 20–21].

W XVII stuleciu w metropolii kijowskiej niektóre dawne pouczenia oczekiwały się wersji drukowanych. Przykładowo synodalna nauka przypisywana Cyrylowi III(II) została wydrukowana wielokrotnie: za sprawą biskupa lwowskiego Arseniusza Żeliborskiego osobnym drukiem w 1642 r., oraz w składzie lwowskiego *Nomokanonu* z 1646 r., a także w Nowogrodzie Siewierskim w 1676 r. z inicjatywy biskupa Łazarza Baranowicza [Запаско, Ісаєвич 1981, nr 297, 351, 529].

W siedemnastowiecznych edycjach *Liturgiarionu* przed częścią mszalną umieszczano także biblijną listę cnót i grzechów. Lokalizacja nie była przypadkowa zważywszy na fakt, że była to księga, bez której kapłan się nie obywał. Ten popularny także w pasterskich pouczeniach głoszonych przez biskupa do duchowieństwa³³ fragment dotyczący kapłańskich przymiotów pochodził z pierwszego list św. apostoła Pawła do Tymoteusza. Wersety (3, 1–13) dotyczyły m.in. wstrzeмиєźliwości w jedzeniu i picu obowiązującej każdego diakona i biskupa, a więc także kapłana, co podkreślali redaktorzy *Службеника* dodając tę informację w nawiasie³⁴. Jak czytamy w liście apostołskim „biskup więc powinien być nienaganny, mąż jednej żony, trzeźwy, rozsądny, przyzwoity, gościnnie, sposobny do nauczania, nie przebierający miary w picu wina, nieskłonny do bicia, ale opanowany, niekłótlivy, niechciwy na grosz, dobrze rządzący własnym domem, trzymający dzieci w uległości, z całą godnością (1 Tym 3, 1–4). O diakonach apostoł pisał, że „tak

въ питїи или въ трезви? Не оупивал лы ся еси беспамяти да пѣвъ обѣдною?”, „Или пѣвъ оупился беспамяти или блеваль?”, „Не пил лы еси рано въ стѣя дни или въ праздники людьми съблажня?”, „Не оставил лѣ еси цркви без пѣнїа пїанствомъ или небреженїемъ”. W *Trebniku* рѣкор. XV–XVI w. w artykule: *Исповѣданїе попомъ и дякономъ*: „Не пѣл ли еси литоргїи в трезвѣ или в питїи”, „Или поздно пил, а зутра служил похмелень”, „Не оупивал ли ся еси бес памяти, а на оутріе служил”, „Или служих опился бес памати и блевал и пси полизахомъ”. W текście *Поповленїе священикомъ з Trebnika* рѣкор. XVI w.: „Гдїне отче обяденїем и пьянством иж до обѣда и часов не отпѣвъ и многожды во пиръ не званъ ходих и оупився бесчинно валяхся и спаш на земли и блвах” [Алмазовъ 1894, s. 181–186, 185–186, 232].

³³ Пор. пр. Йосиф Шумланский [2006, 225].

³⁴ Пор. пр. *Лейтургарїон* [1629, 104 (pierwsza numeracja)]; [1639, 164]; [1666, k. 80v]; [1681, k. 92v]; [1691, k. 51v].

samo winni być ludzie godni, w mowie nieobłudni, nienadużywający wina, niechciwi brudnego zysku [...]" (1 Tym 3, 8) [*Biblia* 1995, 1348].

Hierarchowie starali się utrzymać dyscyplinę wśród duchowieństwa również poprzez dobór odpowiednich kandydatów do stanu duchownego. Kościelne dokumenty prawne zwracały uwagę na jakości moralne przyszłych kapłanów. Określała je już 34. reguła metropolity Jana³⁵, a także *ukaz* czyli zarządzenie dotyczące wyboru godnych kandydatów, który z czasem pojawił się przed opisem części liturgicznej chirotonii w *czynownikach* i przyjął formę osobnego artykułu [Неселовский 1906, 192]³⁶. Moralność kandydata była weryfikowana przez wyznaczonego kapłana w miejscu jego zamieszkania, a jeśli odległość na to nie pozwalała, musiał on przedstawić pisemne świadectwa od rodziny i sąsiadów. Odpowiedzialność przyjmował na siebie także spowiednik kandydata [Лотоцький 1931, 61–63]. Pijaństwo znajdowało się na liście grzechów ciężkich, które uniemożliwiają przyjęcie diakońskich i prezbiterkich święceń, jak zostało to określone w pierwszej regule synodalnego dokumentu stworzonego przez metropolitę Cyryla III(II): „[...] nie będzie [kandydat na kapłana] bluźniercą, złodziejem, pijanicą, krzywoprzysięcą, ani awanturnikiem”³⁷.

Kijowski *Nomokanon* z 1629 r. nie uwzględniał pijaństwa w rejestrze grzechów niedopuszczalnych dla kandydatów do święceń duchownych, skupiając się głównie na tych będących pochodną nieczystości [*Събраніє* 1989, 100–101]. Natomiast pijaństwo otwiera spis tych grzechów w traktacie teologicznym *Pokój z Bogiem człowiekowi* (Kijów 1669), w którym osobna część została poświęcona grzechom stanu duchownego. Dzieło Innocentego Gizeła, podobnie jak nomokanony, mogło mieć charakter normatywny w zakresie prawa kościelnego [Довга 2005, 229]. W nawiązaniu do dwóch fragmentów z listów św. Pawła apostoła: pierwszego do Tymoteusza (3, 1–12) i do Tytusa (Tyt 1, 7–9) archimandryta pieczerski pisał o kapłanie: „winien być bez skazy, czyli trzeźwy, nie pijanica, nie zawadiaka, nie kłótniwy, nie samolubny, nie zuchwały, nie swawolny, nie skory do gniewu [...]” [tłum. A.Z. Nowak]³⁸.

³⁵ „И еже иерѣемъ до оупиванья пиющимъ иерѣемъ сице речемъ, яко апостоль повелѣваетъ: не пьяници, ни яра, ни сварьника въ иерейскииыи привести санъ” [*Іоана* 1880, 20].

³⁶ Zdaniem tego badacza *ukazy* pojawiły się najpierw na terenach Rusi południowej [1906, 194, przyp. 50]. Tekst *ukazu* przedrukowany z tzw. *Archijeratykonu* (*Архієрату-конъ*) z końca XVI w. spisane dla biskupa Cyryla Terleckiego około 1585–1594 r. dostępny w: [*Указ* 1932, 137–139].

³⁷ „[...] аще боудоуть не кощюньници, ни хыщници, ни пьяници, ни ротници, ни сварливи” [*Правило Кирила* 1880, kol. 90–91].

³⁸ „[...] подобаетъ ему быти безъ порока, сице: трезвенну, не пїаніци, не бїйци, не сварливу, не себѣ угаждаюшу, не дерзку, не напрасниву, не гнѣвливу, но коротку,

Na fali odrodzenia cerkiewnego w metropolii kijowskiej oprócz pierwszych edycji zabytków średniowiecznych, powstały także nowe nauki dla duchowieństwa, które regulowały sprawy dyscyplinarne i etyczno-moralne. Skoro grzech nieumiarkowania w piciu był w nich omawiany często, to zapewne był to moralny problem, z którym nadal mierzyli się duchowi nauczyciele i reformatorzy.

Świadectwem obyczajów są pouczenia Cyryla Trankwiliona Stawroweckiego z wydanej w 1619 r. w Rachmanowie *Ewangelii pouczającej*, który tak opisywał poziom moralny duchowieństwa w pierwszej połowie w. XVII w *Pouczeniu o nauczycielach leniwych i upijających się*: „Оувѣѣ, вся сѣа нѣѣ зрѣтъ око моѣ въ родѣ моѣмъ, яко болше таковыхъ рабовъ лукавыхъ и вождевъ слѣпыхъ, их же пянство неразуміємъ ослѣпило, исъ мертвыми равно положило не одрѣ но въ геѣнѣ” [Ставровецкий 1619b, k. 290v]. W pouczeniach dla kapłanów szeroko omawiane są obowiązki duszpasterskie oraz ideał postępowania, który powinien być zgodny z treścią nauczania. Wzór życia, wedle wielokrotnie wyrażonego w naukach przekonania, jest najdoskonalszym sposobem kierownictwa duchowego [Пузина 1931, 93; Тризна 1924, 376], skutecznie wspiera on głoszone przez nauczyciela prawdy, jest czynnikiem ważniejszym niż cuda [Ставровецкий 1619c, k. 309v]. Na tym tle problem księży-pijaków jawił się szczególnie dramatycznie. Stawrowecki przywodził obraz pasterza, który nie głosił Słowa Bożego, a przesiadując w karczmie postępował sprzecznie z jego przesłaniem³⁹. Takich *jerejów* moralista słowami Biblii określił ślepych przewodnikami dla niewidzących (Mt 15, 14), wieszcząc wieczną zaturę zarówno im, jak i ich podopiecznym:

Точію спѣшатся къ обяденію и пянству, въ чревную работя. И яковъ пастырь ихъ, таковы и овца его, пастырь безъ бѣовидѣнія, и разума съвршеннаго, и наказанія истиннаго, овца же безъ свѣтлости разумной, въ тмѣ невѣденія. Пастырь спѣшится въ корчемницу, а овца бѣжа въ блюдилища, и на позорища сатанинскі, и тако обоим пагуба, пастыру лѣности ради, овцам же невѣденія ради, по словеси Гнѣю, слѣпецъ слѣпца водяй, оба въ яму въпадутъ въчной погыбели [Ставровецкий 1619d, k. 3].

не завистливу, не сребролюбцу, не скверностяжателну, но страннолюбиву, учителну, Бѣлюбцу, праведну, воздержателну, и всема чисту. Во еже бы глаголати всякому в дѣховныя стѣнѣ вдавшемуся. Очистим себе от всякоя скверны плоти и дѣа, творяще стѣню страстѣ Бжій” [Гізіел 2009, 216].

³⁹ M. Kuczyńska zauważyła, że Stawrowecki tępił pijaństwo zwłaszcza duchownych i kaznodziejów, właśnie w kontekście zamroczenia umysłu, które to wyklucza przyswajanie wiedzy oraz jej przekazywanie [Kuczyńska 2008, 43].

Jak widać z przytoczonego przykładu, grzech osoby duchownej nie był tylko jego osobistą winą, ale niezwykle często powodem grzechu wiernych⁴⁰. Był to według klasyfikacji omówionej przez Piotra Mohyłę, a także Joanicjusza Galatowskiego grzech jawny, który miał skłaniać bliźnich do złego postępowania, dlatego należało za niego „spowiadającym się nakładać wielką epitymię” [Галятовський 1985, 381; Могила 1989, 8]. Duchowny mógł spodziewać się podwójnej kary: najpierw za pijaństwo, lenistwo, wszeteczeństwo i inne ciężkie grzechy, którymi gorszył swoich podopiecznych; a następnie za zaniedbania względem własnej owczarni i ich duchową zgubę⁴¹.

Kary Boże dla kapłanów za pijaństwo szczególnie obszernie opisywał Stawrowecki nawiązując do przypowieści o talentach, które nie zostały pomnożone. W jednym z fragmentów pouczenia roztaczał dramatyczną wizję stad rozpraszanych i rozszarpywanych przez drapieżniki w czasie, gdy pasterz oddaje się biesiadom z winem i gęśłami:

И предаєшь овца Хѣвы волкомъ несытымъ на пожреніе и звѣромъ лютымъ на растерзаніе пянства ради твоего проклятого. [...] Оуви мнѣ подобно речешъ, друг пришелъ къ мнѣ и веселихся с нимъ идеже пїють вино съ гусльми и свирилми и тогда разыйдоша овца твоя по строминахъ, и падолахъ всякого безаконіа и тамо суть пожръты лвами и паки егда ми одолѣ сонъ, тогда погубихъ таланты твоя. И тогда и тебѣ отвѣщеваєтъ Гъ глія, рабе лукавый, неслышалъ еси пѣрка гліюща, горе вѣстающимъ и з оутра гонящимъ пянство и ждущимъ вечера, вино бо пожжетъ ихъ, пїющее съ гусльми и свирилми, а дѣль гнїихъ не творяще, сего ради съгорятъ яко терніе пламенемъ геенскимъ и не будетъ мїти моею оугашаяй ихъ [Ставровецкий 1619с, к. 290v].

Stawrowecki przewodników, którzy nie uczą wiernych woli i bojaźni Bożej nazywał zdrajcami, wybierają, bowiem wino i beczynność, oddają duchowe stada wrogowi bez walki, skazując je tym samym na pewną śmierć:

Азъ бо възицу крови овецъ моихъ отъ рукъ вашихъ и за реберъ вашихъ и аггеломъ лотимъ предамъ на мученіе тѣхъ. Таковий отвѣтъ оуслишиши оучителю лѣнливый отъ Бѣа своего, противу тоеего отвѣта. Ты иже нѣ присѣдишь въ блудилищахъ и корчемницахъ оумомъ помрачень безъ страха Бѣіа и нѣкогдаже помышляєшь о пришествію Гдѣна своего, и нѣже о истязанію страшномъ, но точію днѣ и ноцѣ назираєшь и де

⁴⁰ „[...] гріхи священників є не тільки перешкодою для них самих в осягненні Божої ласки, але також і для всіх світських людей” [Правила 2010, 308].

⁴¹ „Простецъ бо сгрѣшивъ за свою душу єдину отвѣтъ Богу дасть. Іерѣй же сгрѣшивъ, съблзнить многы, и за тѣхъ душа отсужень будетъ отъ Бога. Отселѣ блюдѣтеса всякого грѣха и не работайте плоти” [Епископское 1880, 118].

же вино проливають в корчемницахъ и скорѣе тоу обрящешься нежели оу олтаря. И не оусугубляешь таланта Гѣя, но паче погубаешь его пянства ради твоего, но и от сего злѣйшая творишь, яко и дѣл члѣскихъ предатель бываешь, предаешь тѣхъ на смерть за не бреженіе твое и пянство проклятоє. Сего ради сугубую моуку постраждутъ таковыи, понеже не научают воли Бжѣй и страху [Ставровецкий 1619с, к. 290v].

Pomimo że Stawrowecki nie poświęcił duszpasterzom osobnego pouczenia, to jednak problem złych *jerejów* powraca w wielu tekstach (w podrozdziałach) zbioru i zazwyczaj w kontekście zasadniczego podejmowanego przezeń tematu: odpowiedzialności za głoszenie Słowa Bożego i misję nauczycielską, której realizację uniemożliwia m.in. pijaństwo. Ten wymiar posługi uwydatnił także biskup Józef Szumlański w synodalnej nauce przypominając, że grzechy kapłana są w dwójnasób „szkodliwe”. Została ona wydana we Lwowie, w składzie dzieła pt. *Метрика альбо реестр, для порядку Церкви Святой и snadнѣйшой інформаціей, духовнымъ свѣцкимъ* w 1687 r. Władyka kierując swoje słowa bezpośrednio do zgromadzonego na soborze duchowieństwa przypominał, że pijany kaznodzieja tracąc władzę rozumu, nie może nauczać innych, a i sam żadnego pożytku nie osiągnie z lektury Pisma św., bowiem alkohol „zaślepia oczy, wiąże język i czyni umysł zamroczonym”:

Давно то повидѣль въ своихъ повѣстехъ мудрый Соломонъ: еслиж челоуѣкови простому свѣцкому пѣанство есть такъ шкодливое и страшное, а якожь не будетъ шкдливое челоуѣкови духовному, поневажь бовѣмъ духовного каждого, иле священника мѣрскаго, на парохіи застаючого, есть то поприсяженная его повинност не тылко себе самого, але и парохіанъ своихъ, если не щоденне, то принамнѣй въ неделю, въ свято урочистое, в Церквѣ Божой вѣры и добрыхъ дѣл оучити, то треба трезвому быти, бо пѣаній, посполите мовимо, вѣршовъ не складаеть. Гдыж само досвѣдченье показуеть, же пѣаній не тылко иншого кого, але и себе самого наоучити нѣчого з Писма Святаго не может, бо му пѣанство оумъ помрачаеть, очи ослѣпляеть, языкъ вяжетъ, же другій пѣаній слова иле доброго вымовити не можетъ [Шумлянський 2006, 230].

W cytowanym pouczeniu problemowi pijaństwa *jerejów* biskup poświęcił sporo miejsca (niemal jedna czwarta całej nauki!). Wiązał tę kwestię z powinnościami każdego kapłana, wśród których było nie tylko nauczanie, ale także służba ołtarza, szafowanie sakramentami, dawanie dobrego przykładu.

I tak w kontekście odpowiedniego przygotowania celebransa do Służby Bożej biskup zarysował sugestywny obraz popa-pijaka, który częstokroć

opuszcza Służbę Bożą lub też, co gorsza, stoi w ołtarzu nie wytrzeźwiawszy. Ten ostatni problem uwypuklił także Dmytro Tuptało w pouczeniu pt. *Trzecie przygotowanie do liturgii*, dostrzegając poważne konsekwencje tego czynu – zgorwienie wiernych:

И то есть поприсяженная священника повинност молитися выну, то есть наименшого церковнаго набоженъства не опустити, а пїяній мусить и велико опустити, бо Вечерни, Павечерни не прочитаеть, на Полунощницу не встанеть, Оутрню хочъ то и въ церкви спячи отправить, а що найстрашнїйшая для нецнотливаго пїанства, службу Божію не тылько в повшедный, але и въ неделнїе в и святочнїи дни частокротъ опускаеть, альбо тежъ зъ великою неспособностю и пїанстомъ поскверненнаго тїла своего отправуеть [Шумлянский, 2006, 230].

Не мнїе же о семь болѣзную сердцемъ, яко о нѣкїихъ (по достовѣрному намъ доношенїю) слышу, что по вчерашнемъ пьянствованїи, не потрезвившеса, и похмельемъ одержимїи, ни прїуготовльшеса къ служенїю, дерзають літургисати, еже людмъ есть на соблазнъ, а самѣмъ таковымъ іереомъ на вѣчную погибель [Туптало, 1824, 140].

Ten sposób postępowania przeczył nie tylko porządkowi liturgicznego postu od jadła i napojów, który obowiązywał od wieczora dnia poprzedzającego Służbę, ale i potrzebie czystości każdego celebransa. Dlatego Innocenty Winnicki, który obserwował podobne zachowania wśród księży zwłaszcza w okresie świątecznym, napominał profanujących świętości kapłanów, tradycyjnie przestrzegając ich przed wiecznym potępieniem:

[...] Duchowni podczas Prażników bawiac na ucztach, mimo swoiey Kapłańskiej vocacij, o trzeźwości zachowania szlubu, tak sobie podpiiaia, że nie tylko do odprawowania naza jutrz Nabożeństwa, ale ani chorych dispositij, incidente Casu, sposobni bydź; owszem podczas ani o sobie pamiętać mogą. Przez co y sami Ciało i Krew Pańska bez należytego przygotowania celebruiąc, na potępienie sobie pożywaią” [Winnicki 1998, 51–52].

Biskup przemyski zauważył, że w nagłym wypadku (*incidente Casu*) otumaniony alkoholem duchowny nie może służyć pomocą swoim wiernym. To oznacza, że sprowadza na nich duchowe zagrożenie [Winnicki 1998, 52]. Grzech ciężki na sumieniu duszpasterza w przypadku nagłego wezwania do umierającego powodował, że nie mógł on udzielić często nieodzownej dla zbawienia sakramentalnej posługi [Морила 1646, 221]. Józef Szumlański podobnie jak cytowany wyżej Winnicki opisywał ten problem w kontekście pijaństwa kleru i przypominał, że odpowiedzialność za dusze wiernych spoczywa na kapłanie, a zatem to on zostanie ukarany, jeśli doprowadzi do duchowej śmierci chrześcijanina:

Придасться якій въ парохїи чїей на кого наглїй припадокъ, же треба въ ночи, о полночи порватися, всати и пойти, альбо дитя крестити, альбо рождшую, любъ тамъ кого иншого нагле безъгодне оумираючого диспонувати, а священникъ на ногахъ не встоить, о собѣ не памятаеть. Нехай же тамъ кто зъ таковыхъ припадковъ оумреть въ грѣху смертельномъ без сповѣди, без раздрѣшенїя, а за твоимъ, о їерею, пїанствомъ, вѣдай же, вѣдай запевне, же згиненя его зъ рукъ твоихъ от тебе реквѣровати будутъ, бо самъ Господь Богъ оу пропока Іезекїїля мовит: *Крови же его от руки твоея възмищу* [Шумлянський 2006, 231]⁴².

Kapłan musi zatem żyć w trzeźwości i czystości, a gdyby zdarzyło mu się upić lub popełnić inny haniebnny czyn winien niezwłocznie przystąpić do sakramentu pokuty, zanim przystąpi do ołtarza. Unosząc się sprawiedliwym gniewem Jozafat Kuncewicz napominał celebransów w *Konstytucjach i zasadach dla kapłanów*: „W imię Boga Żywego [...] niechaj nie waży się z obciążonym sumieniem i bez św. spowiedzi odprawiać liturgii”⁴³.

Powyższe przykłady przekonują, że większość moralistów w napomnieniach do duchowieństwa apelując do sumień, jednocześnie straszyla karą z niebios. Już metropolia Jan II w regulach zobowiązywał biskupów do głoszenia tej prawdy, iż pijacy nie dostępują królestwa niebieskiego [Ioana 1880, kol. 17]. Szumlański przypominał *jerejom*, że są zwykłymi śmiertelnikami i jeśli śmierć zastanie ich na pijaństwie zostaną za nie osądzeni [Шумлянський 2006, 231]. Nieco mocniejsze argumenty lękowe występowały w kazaniach Trankwiliona. Moralista także wspominał konieczność rozliczenia się przy końcu czasów z talentów, które zostały powierzone duszpasterzom. Jednocześnie w sposób emocjonalny budował pełne grozy i utrzymane w nieco apokaliptycznym tonie obrazy męki piekielnej dla tych którzy zaprzepaścili Boże dary⁴⁴.

⁴² W trzynastowiecznej nauce na ten temat napisano: „Боуди сторожь день и ночь съ кршениемъ и съ покаяниемъ, и съ причащениемъ и твори достойное правило съ любовью, тихо, не бързайся.... Аще ли кого изгубишь лѣнностью и неродствомъ мука ихъ на тобѣ възискама боудеть” [*Святительское* 1880, kol. 107–108].

⁴³ „В ім'я Бога Живого, закликаємо всіх наших священників жити в тверезості й чистоті. Коли б вони були свідомі яких-небудь тяжких своїх гріхів, тобто якщо привелося їм упитись або в чомусь іншому провинитися, треба їм тоді якнайскоріше приступити до Святої Сповіді, і нехай вони не наважуться з обтяженим сумлінням, без Святої Сповіді, відправляти Літургію або інші Богослужіння” [*Правила* 2010, 308].

⁴⁴ Пор. пр. „Оуслышѣте оубо гласъ сей страшный, и преценіе грозное о оучителѣ и пастырїе стада Хѣва, иже прїасте власть сію и таланты къ строенїю, пресвѣтлое слово Бжїе и догматы заповѣдей его. [...] Паки же аще в лѣнности и пянствѣ пребудешъ и нерадити о овцахъ Хѣвыхъ начнешъ, тогда осудишися и къ моукамъ геенскимъ отсланъ будеши, съ онымъ лукавымъ и лѣнвивымъ рабомъ. Аще бо онъ изгонимъ вонъ от дому Гня, иже не имѣя олъбанїа брачного, тыже что речеши, иже съкриваешъ в землю талантъ Бжїй”, [...] Оувы мнѣ коликую зато постраждешъ моуку,

Prawda o katastrofalnym wpływie pijaństwa na życie i godność człowieka nie podlega przedawnieniu, bowiem skutki nadużywania alkoholu są pomimo zmian cywilizacyjno-kulturalnych te same. Zmienia się natomiast społeczny stosunek i oczekiwanie dotyczące dopuszczalnych i karygodnych zachowań. Liczne nauki poświęcone w całości lub choćby we fragmencie temu problemowi świadczą w pewnym stopniu o dość powszechnym problemie z pijaństwem. Jednocześnie ich spora frekwencja wynika właśnie ze specyfiki samego stanu upojenia i wywoływanego przezeń niebezpieczeństwa. Właściwie nie ma takiego grzechu, który nie mógłby być pochodną opilstwa, co starali się uwypuklić moraliści na przestrzeni wieków. Gizel twierdził, że skłania ono do złego postępowania bardziej niż inne grzechy, człowiek pijany jest w stanie zrobić to, o czym na trzeźwo wstydzi się myśleć⁴⁵. Poprzez upojenie człowiek sprowadza fizyczne i duchowe niebezpieczeństwo na siebie i otoczenie. Zapewne dlatego ojciec Innocenty w traktacie pisał o pijaństwie, że jest to grzech najbliższy wiecznej zatracie. W przypadku wszystkich śmiertelnych grzechów skrucha jest szansą na ratunek w chwili zagrożenia śmiercią, dla człowieka w stanie upojenia nie jest ona dostępna, choć właśnie wówczas, co dostrzegał także Szumlański, znajduje się on w sytuacjach, które sprzyjają nagłej śmierci⁴⁶:

Сей же грѣхъ ꙗнства, найближшій ест погибели вѣчной. Понеже въ всѣхъ грѣсехъ смертныхъ и найтяжшихъ, можетъ члѣкъ в бѣдѣ смѣртной, сокрушеніе нѣкое срѣдчое оказати, а ꙗнныи не можетъ того имѣти, по аки бездушный, развѣ въ ономъ свѣтѣ, или паче въ тмѣ, возбудиться, и въ адѣ возведеть очи свой сый в мукахъ. А кромѣ иныхъ бѣ смертныхъ, и от самага ꙗнства, мнози внезапно оумираютъ тѣломъ и дшею въ вѣки, оупившии или тонутъ или ши себѣ ламаютъ [Гизел 2009, 156].

Pijaństwo osób duchownych jest szczególnie rażące, oczy parafian są zwrócone na kapłana, a ten który winien być wzorem postępowania, tracąc rozum, odróżniający go od pozostałych stworzeń, upodabnia się do zwierzęcia. Nawet jeśli pijaństwu nie towarzyszy inny grzech, to i tak kapłan zamroczony alkoholem popełnia bardzo ciężki grzech, ponieważ niszczy w sobie

аще бо не сътворшій мѣти требующимъ, ошуюю поставляются и въ огонь гаенскій посылаются моучити. Тыже что за отвѣтъ тогда даси судій страшному и правосудному, егда тя стяжетъ о таланты сребра своего и въпроситъ о овцахъ погибшихъ” [Ставровецкий 1619b, k. 290].

⁴⁵ „И аще в иныхъ грѣсехъ, похоть злая влекущая члѣка на зло, разумъ ему помрачаеть, то колми паче в ꙗнствѣ, еже кровь в члѣвѣ распаляеть, стыдѣніе же, отемлетъ, и на вся злая, дѣла тмы, творит оудобнымъ и дерзкимъ, яко чесого по трезву и воспомянути кто стыдится, на сіе по аяну добротнѣ оустремляется” [Гизел 2009, 156].

⁴⁶ „ꙗнство здоровья челоуѣкови оуймуеть, о припадки розмаитіи и о наглуу смертѣ частокротне приправуеть” [Шумлянский 2006, 230].

Boży obraz⁴⁷. Moralisci próbowali odstręczyć od pijaństwa zarówno pasterzy jak i wiernych nie tylko strasząc karą wieczną, ale i opisując fizjologiczne szczegóły ciała człowieka poddanego zbyt dużej ilości alkoholu. Zdaniem Stawroweckiego człowiek upojony jest odrażający i nie różni się swoim zachowaniem i wyglądem od szaleńca: podobnie jak on rzuca się o ziemię, toczy pianę, wybałusza oczy i zgrzyta zębami. Autor pouczenia porównał pijanicę do psa, co w odczuciu odbiorcy siedemnastowiecznego było bardzo dosadne i mogło uchodzić za obraźliwe [Яковенко 2002, 141–143].

Выпросиль быхъ назъ нѣкоихъ, чимъ разньствуеъ бѣсноватого пяница, онъ оубо отрокъ по земли валяше пѣны тѣща, зубы скрежеташе оцепенѣваа, но что разньствуеъ сего пяница, нетаажде ли творять, бѣс обжирства тѣми, ибо сей егдася обжыретъ, тогда и зубами скрежетъ, очи выворочаетъ, и яко песь безстыдъствуеъ, и внѣ оума своего бваетъ, иногдаже бѣс обжирства и по земли валяетъ его, яко всѣмъ вцѣломудрї живоущимъ отвращатися отъ его злонравїа: такожде и прочїи зло творьцы тожде лоукавыи духъ имуще внѣ оум своего бваютъ, и духъ грѣховного възделѣнїа в нихъ дѣйствуеъ, и гонить ихъ и вѣмѣтаеъ въ огонь желанї грѣховныхъ, и въ воду смущенїа и невѣрїа, и обуреванї почихъ страстей грѣховныхъ и всѣ таковыи лютѣйшая страждуть от онаго лунатика [Ставроецкий 1619d, k. 56v].

Sugestywny, choć nieco bardziej stonowany opis wyglądu wystawiającego się na pośmiewisko wiernych kapłana – pijaka: nikczemnej postawy, brudnego, z rozwichrzonym włosiem i w rozchełstanej sukmanie; znajduje się w nauce synodalnej Szumlańskiego [Шумлянський 2006, 229].

Moralisci na przestrzeni kilku stuleci poświęcili problemowi pijaństwa sporo uwagi. Bez względu na epokę piętnowano ten grzech, zgodnie podkreślając, że jest niezwykle niebezpiecznym źródłem innych ciężkich przewinień. Grzech szczególnie często omawiany był w kontekście posługi duchowej grzesznego kapłana. Zwłaszcza nauczyciele z czasów odrodzenia cerkiewnego z początku wieku XVII często wskazywali na sprzeczność, która istnieje między ideałem chrześcijańskiego kapłaństwa oraz potrzebą dawania świadectwa prawdy życiem i słowem, a nadużywaniem alkoholu, które jest ich jawnym zaprzeczeniem, gdyż degraduje moralnie, wiedzie do ośmieszenia, często jest powodem zgorszenia, a nawet grzechu wiernych. Nowością w drukowanych źródłach z tego okresu jest o wiele mocniejsze powiązanie problemu opilstwa z konkretnymi zaniedbaniami *jereja* jako celebransa,

⁴⁷ „[...] еда ли то само нѣст велѣй грѣхъ? Погубляти образъ Бжїй, сіесть Рузумъ, им же Бгѣ чїка надъ вся созданїа оукрасилъ и быти злообразнѣйшимъ надъ скоты нечистыя” [Гізіел 2009, 156].

szafarza sakramentów, a zwłaszcza sługi słowa i nauczyciela. Było to z pewnością mocno związane z dążeniem ówczesnych reformatorów do odbudowy formacji kapłańskiej.

Źródła

Druki

Biblia Tysiąclecia, 1995, wydanie trzecie poprawione, Poznań–Warszawa.

Constitutiones Apostolorum. Konstytucje apostołskie oraz Kanony Pamfilosa z apostołskiego synodu w Antiochii, Prawo kanoniczne świętych Apostołów, Kary świętych Apostołów dla upadłych, Euchologion Serapiona, 2007, t. 2: *Synody i kolekcje praw*, tłum. S. Kalinkowski, A. Caba, oprac. A. Baron, H. Pietras, Kraków.

Kanony Kościoła prawosławnego, 2000, tłum. A. Znosko, Hajnówka.

Klimak Jan, 2011, *Drabina raju*, tłum. W. Polanowski, E. Osek (*Do pasterza*), przedmowa M. Starowieyski, wstęp A. Jasiewicz, Kęty.

Patrologia Graeca, ed. J.P. Migne, vol. 88, kol. 869 D.

Winnicki Innocenty, 1998, *Ustawy Rządu Duchownego in ritu graeco unito Dioesii przemyskiej na congregacij soborney uchwalone* (Kraków 1694), [w:] *Ustawy rządu duchowego i inne pisma*, przedmowa Stanisława Stępnia, Przemysł.

Галятоський Іоаникій, 1985, *Грѣхи розмаитїи, вократцѣ написанные, до сповѣдника и до сповѣдаючагося належатъ, жебы до сповѣди готуючыся книжку тую читалъ и вѣдалъ, якихъ маеть грѣговъ сповѣдатися и жебы сповѣдикъ(ъ), тую книжку читаючи вѣдалъ, якихъ его маеть на сповѣди слухати грѣговъ и од нихъ разрѣшити* (Черньгѣвъ 1685), [w:] *Ключ розуміння*, oprac. І.П. Чепіга, Київ.

Гізіел Іннокентій, *Миръ з Бѣгомъ члѣвѣку или Покаяніе Сѣое* (Києвъ 1669), [w:] Іннокентій Гізіель, *Вибрані твори у 3 томах*, т. 1, кн. 2: fotokopia oryginału, Київ–Львів 2009.

Гізіел Іннокентій, 2012, *Наука о Тайнѣ Сѣи Покаянія тоєсть о правдивой и Сакраментальной исповѣди. Придавы сут к тому и Лѣкарства на грѣхи и Выводы о пожитку частой исповѣди* (Києвъ 1671), [przedruk w:] Іннокентій Гізіель, *Вибрані твори у 3 томах*, т. 1, кн. 1, Київ–Львів.

Голенковский Варлаам, 1714, *Предословіе от слова Іоана Златоустаго къ читателю блѣгочестивому дѣловному*, [w:] *Диалогисм дѣловный си ест двоєсловіе внемъ же беспѣуетъ любитель со любовію о іереехъ добрыхъ и злыхъ и о Тайнѣ Сѣхаристїи Стѣпой и о плодахъ ея в ползу дѣловнымъ и мірскимъ*, Києвъ.

- Епископское поученіе собору епархіального духовенства*, 1880, [w:] *Русская Историческая Библиотека*, т. 6: *Памятники древне-русского канонического права*, ч. 1: *Памятники XI–XV в.*, пг 8, Санкт Петербургъ.
- Золоте слово. Хрестоматія літератури України – Русі епохи середньовіччя IX–XV століття*, 2002b, т. 2, ред. В. Яременка.
- Иже въ стѣхъ Оѣя нашего Иоанна Златоустаго Архієѣпа Константінополя книга о свѣщенствѣ къ неиже въ кратцѣ събранное житіе Сѣго и прочая ноужнаа в общую ползу простимъ паче же блговѣннымъ іероомъ въ исправленіе приложена суотъ*, 1614, Львовъ.
- Іоанн Златоуст, 2002, *Напученія священникам*, [w:] *Золоте слово. Хрестоматія літератури України – Русі епохи середньовіччя IX–XV століття*, т. 1, ред. В. Яременка, Київ.
- Іоана, митрополита рускаго, нереченаго пророкомъ Христовымъ, написавшаго правила церковная отъ святыхъ книгъ въ кратцѣ Якову черноризьцю*, 1880, [w:] *Русская Историческая Библиотека*, т. 6: *Памятники древне-русского канонического права*, ч. 1: *Памятники XI–XV в.*, пг 1, Санкт Петербургъ.
- Кипріан Митр., 1861, *Послѣсловіе (Изъ Служебника)*, [w:] Ф. Буслаевъ, *Историческая хрестоматія древнерусской церковно-учительной литературы*, Москва.
- Лейтургіаріон си естъ служебникъ*, 1629, Киевъ (piętnaście numeracja).
- Лейтургіаріон си естъ Служебникъ*, 1639, Киевъ.
- Лейтургіаріон си естъ служебникъ*, 1666, Львовъ.
- Лейтургіаріон си естъ служебникъ*, 1681, Львовъ.
- Лейтургіаріон си естъ служебникъ*, 1691, Львовъ.
- Наука о се(д)ми тайнахъ ц(е)рковны(х). Пре(з)витеромъ до прыстойного шафованя тайнами с(вя)тymi барзо потребная*, ок. 1617/1618, Вілно.
- О казняхъ Божиихъ*, 1973, [w:] Я. Левицький, *Перші українські проповідники і їх твори*, Рим.
- Могила Петро, *О правилномъ или законномъ служители [...] Бжѣтвенныхъ Тайны Тѣла и Крве Гдѣней, и о ежн како подобаетъ сему предъ оуготвляти себе къ достойному служенію Бжѣтвенныхъ Литургія, и Причащенію Бжѣтвенныхъ Хбѣхъ Таинъ*, [w:] *Еухологіон албо молитословъ или требникъ*, ч. 1, Киевъ 1646.
- Могила Петро, 1989, *Преосвѣщеннымъ Архієѣпом, Митрополитом, Бжѣлолюбивѣйшимъ Сѣпом, и всѣмъ Дѣовникомъ от Бжѣ Властію Архієрейскою Освѣщеннымъ. Предъсловіе на Номоканон (Киев 1629)*, fotokopia *Nomokanonu* [w:] *Opera facultatis theologicae (Universitas Catholica Ucrainorum S. Clementis Papae)*, fascimile O. Horbatsch curavit, Romae.
- Могила Петро, 1898, *Събраніе Короткой Науки. О Артикулахъ Вѣры православнокатолической Хрїстіянской ведлугъ възнаня и Науки Церкве Ст. Восточной Соборной Апостолской* (Київ 1645), [w:] С. Голубев,

- Кієвскій: митрополитъ Петръ Могила и его сподвижники*, т. 2 (Приложенія), dok. LXXXI, Кієвъ.
- Повчаннѣ Мойсея, ігумена новгородского, про надмірну пиятику*, 2002, [w:] *Золоте слово. Хрестоматія літератури України – Русі епохи середньовіччя IX–XV століття*, т. 2, ред. В. Яременка, Київ.
- Повчаннѣ мудрого епископа білогородського Григорія*, 2002а, [w:] *Золоте слово. Хрестоматія літератури України – Русі епохи середньовіччя IX–XV століття*, т. 2, ред. В. Яременка, Київ.
- Поученіе смиренного Петра митрополита Кієвскаго и всея Руси къ епископомъ, и попомъ, и архімандритом, и ігуменом и дьяконом, и ко мнѣ, и ко вѣсьм православнымъ крестьяномъ*, 1862, [w:] *Памятники старинной русской литературы*, вид. Г. Кушелевѣй-Безбородко, ч. 4, ред. Н. Костомаров, Санкт Петербургъ.
- Поученіе смиренного Петра митрополита Кієвскаго и всея Руси ігуменомъ, попомъ и дьякономъ*, 1861, [w:] Ф. Буслаєв, *Историческая хрестоматія древнерусской церковно-учительной литературы*, Москва.
- Правила і конституції написані святим Йосафатом для своїхъ священниківъ*, 2010, [w:] *Святий Йосафат Кунцевич. Документи щодо беатифікації*, переклад Й. Романик, Жовква.
- Правило Кирила, митрополита роускаго (Опредѣленія владимірскаго собора 1274 г.)*, 1880, [w:] *Русская Историческая Библиотека*, т. 6: *Памятники древне-русскаго каноническаго права*, cz. 1: *Памятники XI–XV в.*, Санкт Петербургъ.
- Пузина А., *Синод ведле звичаю дорочного*, [w:] І. Огієнко, *Загублений кремняцький стародрук: «Синод луцький» 1638 р., nadbitka z czasopisma „Елпіс” V*, Варшава 1931.
- Про кари Божіі*, 2002, [w:] *Золоте слово. Хрестоматія літератури України – Русі епохи середньовіччя IX–XV століття*, т. 1, ред. В. Яременка, Київ.
- Солтан Іосифъ, 1878, *Соборъ, во спасаемомъ градѣ Вільни бывшій*, [w:] *Русская Историческая Библиотека*, т. 4: *Памятники полемической литературы въ Западной Руси*, ч. 1, Санктпетербургъ.
- Святительськое поученіе новопоставленному священнику*, 1880, [w:] *Русская Историческая Библиотека*, т. 6: *Памятники древне-русскаго каноническаго права*, ч. 1: *Памятники XI–XV в.*, nr 7, Санктпетербургъ.
- Събраніе отъ различныхъ Правиль, о еже, кая съгрѣшенія възвраняютъ быти сѣйнику (Номоканон си естъ Законоправиликъ Киев 1629)*, 1989, [w:] *Opera facultatis theologiae (Universitas Catholica Ucrainorum S. Clementis Papae)*, fascimile О. Horbatsch curavit, Romae.
- Ставровецкий Кирилл Транквиліон, 1619а, *Поученіе в ѣлю 4. Стѣго Поста. Часть 2. о постѣ и мѣтвѣ, яко се естъ веліе оружіе на діавола, и о оупивающіхъся яко нѣмало разны бѣсноватого*, [w:] *Евангеліе Учительное albo казаня на нѣдѣя през рокъ и на праздники Гѣдкѣ и нарочитымъ стѣымъ оугодникомъ Бжѣимъ*, Рохмановъ, cz. 1, k. 56v.

- Ставровецкий Кирилл Транквиліон, 1619b, *Поученіе в неделю 16*, [w:] *Евангеліе Учительное...*, cz. 1, k. 290.
- Ставровецкий Кирилл Транквиліон, 1619c, *Поученіе в неделю 20*, [w:] *Евангеліе Учительное...*, cz. 1, k. 309v.
- Ставровецкий Кирилл Транквиліон, 1619d, *Въ началъ индикта сирѣчь новаго лѣта поученіе прѣвое*, [w:] *Евангеліе Учительное...*, cz. 2, k. 3.
- Тризна Іосифъ, 1924, *До чителника духовного (Требникъ сирѣчь Мѣтовникъ импѣй в себѣ Црковная послѣдованія Іереемъ подобающія Київ 1652)*, [w:] Хв. Тітов, *Матеріяли для історіи книжної справи на Вкраїні в XVI–XVIII в.в. Всезбірка передмов до українських стародруків*, Київ.
- [Туптало] Димитрій Митрополитъ, 1824, *Третіе пріуготовленіе [Іеревовъ къ Бжественному причащенію]*, [w:] *Сочиненія Святого Дмитрія митрополита Ростовскаго*, t. 1: *Содержаща въ себѣ разные небольшие сего Святителя творенія, съ присовокупленіемъ житія его и келейныхъ записокъ*, Киев.
- Указ како подобает избрати годных на священство. І ставити оу іерейскій, и діаконьскій чинъ*, 1932, [w:] О. Лотоцький, *Український Архієратникон*, „ЕЛПШ” VI, z. 1–2.
- Шумланский Йосиф, 2006, *Нравоученіе от насъ Єпископа вамъ мїрскимъ іереомъ*, [przedruk w:] І. Скочилас, *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть*, Львів.

Rękopis

Номоканон (XVII w.), Biblioteka Narodowa Akc 2736 (mf 15349)

Literatura

- Delumeau J., 1994, *Grzech i strach. Poczucie winy w kulturze Zachodu XIII–XVIII w.*, tłum. A. Szymanowski, Warszawa.
- Derdziuk A., 1996, *Grzech w XVIII w. Nurty w polskiej teologii moralnej*, Lublin.
- Kuczyńska M., 2008, *Teologia moralna – zakres tematyczny i formy istnienia w postylografii ruskiej (na materiale Ewangelii Pouczającej Cyryla Stawrowieckiego)*, „Київська Академія” 6, s. 37–47.
- Jasiewicz A., 2011, *Wstęp (Wpływ dzieła na świat słowiański)*, [w:] Św. Jan Klimak, *Drabina rajy*, Kęty 2011, s. 19–86.
- Nowak A.Z., 2014, *Synodalne źródła nauk dla kapłanów w metropolii kijowskiej do XVII w.*, „Latopisy Akademii Supraskiej” 5, M. Kuczyńska, U. Pawluczuk (red.), s. 181–194.
- Podskalsky G., 2000, *Chrześcijaństwo i literatura teologiczna na Rusi Kijowskiej (988–1237)*, Kraków.

- Simi S., 2009, *Слова и поучения против язычества в восточнославянской рукописной традиции и рукописи Pio Slavo 26*, [w:] *Krakowsko-wileńskie studia slawistyczne*, t. 4, pod redakcją M. Kuczyńskiej, W. Stepniak-Minczewej, J. Stradomskiego, Kraków, s. 7–35.
- Špidlik T., 2005, *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu. Przewodnik systematyczny*, Kraków.
- Thomson F.J., 1999, *The Nature of the Reception of Christian Byzantine Culture in Russia i the Tenth to the Thirteen Centuries and its Implications for Russian Culture*, [w:] *The Reception of Byzantine Culture in Mediaeval Russia*, Aldershot–Brookfield USA–Singapore–Sydney, s. 107–139 (przedruk z zachowaniem numeracji stron z „Slavica Gandensia” 5, 1978).
- Алмазовъ А., *Тайная исповѣдь въ Православной Восточной Церкви: Опытъ внешней исторіи*, t. 3: *Приложенія*, Одесса 1894.
- Довга Л., 2005, *Соціальна утопія Інокентія Гізеля*, [w:] *Україна XVII ст.: суспільство, філософія, культура*, ред. Л. Довга, Н. Яковенко, Київ, s. 227–266.
- Запаско Я., Ісаєвич Я., 1981, *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків виданих на Україні*, t. 1, Львів.
- Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Каталог*, 2007, t. 1: XI–XVI ст., опрас. і гл. ред. М.М. Кольбух, Львів.
- Корзо М.А., 2010, „*Мир з Богом чоловіку*” Інокентія Гізеля у контексті католицької моральної теології кінця XVI – першої половини XVII ст., [w:] Інокентій Гізель, *Вибрані твори у 3 томах*, t. 3, Київ–Львів, s. 195–262.
- Корзо М.А., 2014, *О некоторых изданиях киевской митрополии в рукописном наследии Евфимия Чудовского*, „Славяноведение” 2.
- Лотоцький О., 1931, *Українськи джерела церковного права*, Варшава.
- Неселовскій А., 1906, *Чины хиротесій и хиротоній*, Камянець-Подольськь.
- Перекладна література. Ораторско-учителна проза*, 2014, [w:] *Історія української літератури*, t. 1, ред. Ю. Пелешенко, М. Сулима, Київ, s. 173–194.
- Пѣтухов Е., *Серапіонъ Владимірскій, Русскій проповѣдникъ XIII вѣка*, Санкт Петербургъ 1888.
- Смирнов С.И., 1898, *Приложение 2 к статье «Древнерусский духовник»*, „Богословский вестник”, t. 4, nr 10, s. 2–4.
- Срезневский И.И., 1893, hasło: *блудъ*, [w:] *Матеріали для словаря древне-рускаго языка по письменнымъ памятникамъ*, t. 1: А–К, Санктпетербургъ.
- Щапов Я.Н., 1976, *Восточнославянские и южнославянские рукописные книги в собраниях Польской Народной Республики*, ч. 1: *Рукописи собраний Варшавы и Кракова (№№ 1–93)*, Москва.

Шапов Я.Н., 1972, *Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв.*, Москва.

Яковенко Н., 2002, *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст.*, Київ.

THE SIN OF DRUNKENNESS IN THE RUTHENIAN TEACHINGS OF THE PRIESTS
(KYIV METROPOLITANATE OF 11th – THE BEGINNING 18th CENTURY)

S U M M A R Y

Moralists over several centuries devoted much attention to the problem of binge drinking. Regardless of age condemning this sin, commonly emphasizing as extremely dangerous source of other serious blames. The sin was particularly discussed in the context of the spiritual ministry of sinful priest. Especially teachers from the revival of the Orthodox times of early 17th century, often used to point out the contradiction, that exists between the ideal of the Christian priesthood and the need to bear witness to the truth of life and words and abuse of alcohol, which is its explicit denial, degrades morally, leads to ridicule and is the reason for scandal and even sin faithful. New to the printed sources from this period, is much stronger link with the specific problem of drunkenness and negligence of priest as celebrant, minister of the sacraments, especially the servant of the words and the teacher. It was connected with the then desire to rebuild priestly formation.